

Роговенко М. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6380-3095>;

Семижон А. В. – слухач магістратури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9529-7753>

Проблема аномії в історії філософсько-правової думки

Метою статті є дослідження проблеми аномії в історії філософсько-правової думки від найдавніших часів до сьогодення та визначення шляхів подолання виявів аномії в сучасному українському суспільстві. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становлять загальні та спеціальні методи наукового пізнання: діалектичний метод, застосування якого дало можливість розглянути досліджуване явище в його розвитку та взаємозв'язку з іншими фактами суспільного життя; метод системно-структурного аналізу дозволив проаналізувати феномен аномії в контексті конфліктогенності сучасного суспільства; за допомогою історичного методу досліджено причини виникнення аномії в процесі історичного розвитку, з'ясовано особливості різних етапів розвитку, а також його тенденції. **Наукова новизна.** Аналіз феномену аномії засвідчує, що розгляд співвідношення закону й беззаконня та їх вплив на організацію суспільного життя відображено в найдавніших джерелах, релігійних настановах, працях античних мислителів. Зокрема, Еврипід вів мову про жорстокість буття, закони якого не підвладні людині. Платон акцентував увагу на тому, що суспільство не може існувати без законів. Філософи античності заклали міцне теоретико-правове підґрунтя, на якому продовжували будувати свої концепції мислителі Середньовіччя. Ф. Аквінський сформулював власну теорію права. Морально-етичні погляди середньовічних мислителів розвинули філософи наступних епох. Так, відомий мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі в праці «Государ» стверджував, що запобігти беззаконню можливо лише завдяки добрим законам і сильному війську. Подальший розвиток зазначених ідей став предметом роздумів філософів XVII–XVIII ст. Т. Гоббс наголошував, що гарантом закону, який не допускає повернення суспільства в первинний стан беззаконня, є держава. Дж. Локк як протидію стану беззаконня та неупорядкованості суспільства запропонував принципи розподілу влади й акцентував увагу на тому, що призначенням держави є гарантування природних прав людини. Загалом у XIX–XX ст. розроблено значну кількість системних теорій та підходів до правильного розуміння проблеми. Введення в науковий обіг поняття аномії пов'язують з роботами французького соціолога та філософа Е. Дюркгейма. Його концепцію було розвинено в подальших наукових дослідженнях Р. Мертона, Т. Парсонса, Е. Фромма. Вивчення причин і способів подолання аномії є актуальним і в XXI ст. Явища, які обумовлюють виникнення аномії, у сучасних умовах мають глобальний характер. **Висновки.** Українське суспільство на сучасному етапі перебуває в стані аномії, оскільки переважна більшість громадян переживає морально-ціннісний вакуум на тлі зменшення значущості традиційних соціальних цінностей. Саме тому потреба подальшого поглибленого осмислення феномену аномії як складного соціального явища, притаманного процесам соціального життя, і досі залишається актуальною. Запропоновано подолання виявів аномії в сучасному українському суспільстві вирішувати шляхом реалізації комплексної державної політики, що має охоплювати правову, соціально-економічну, освітню та медійну політики.

Ключові слова: аномія; суспільство; історія; розвиток; право; законність.

Вступ

Суспільні (соціальні) кризи, які в усі часи переслідували людство, пов'язані, перш за все, з трансформацією політичних, правових, економічних, культурних та інших підвалин функціонування держави, її соціальних інститутів. Порушення наявних правил соціальної взаємодії в масштабах усього суспільства призводить до глобальних криз, руйнації системи відносин, масових заворушень, революцій. Неврегульованість, дезорганізація традиційних цінностей, інститутів, зв'язків у період соціальних потрясінь – таке соціальне явище, як аномія, або аномія соціальна (від грец. ἀνομία – беззаконня).

Актуальність дослідження проблематики аномії в історії філософсько-правової думки

обумовлена вивченням впливу аномії на сучасне суспільство.

Проблему аномії розглядали дослідники різних наук: соціології, кримінології, психології, політології тощо. Теоретичні основи дослідження цього явища були закладені у працях багатьох науковців і мислителів, зокрема: Е. Дюркгейма, А. Камю, Дж. Локка, Г. Маркузе, Р. Мертона, Т. Парсонса, А. Сміта, Р. Дарендорфа та ін.

Серед сучасних вітчизняних публікацій, присвячених даній тематиці, слід звернути увагу на дослідження І. Кириченко, Є. Прохоренко, О. Сахань, О. Тургеневої, Ю. Шайгородського.

Зокрема, Ю. Шайгородський досліджує проблеми формування системи цінностей у сучасному українському суспільстві та пропонує застосовувати теорію аномії для подолання

своєрідного ціннісного «вакууму». За висновками І. Кириченко, феномен аномії сьогодні є втіленням складних проблем сучасності. О. Тургенєва зауважує, що подолання аномії – серйозна соціально-культурна, соціально-психологічна проблема, яку неможливо вирішити виключно «згори», або ж – у межах певного наукового напрямку (соціології, психології, філософії, культурології, економіки чи права). Подолання соціальної аномії можливе лише за конструктивного її вивчення, що неможливо без попереднього визнання її існування як соціального «тла», на якому відбувається формування безлічі соціально-значущих проблем. Є. Прохоренко досліджує проблему соціальної аномії як фактор криміналізації суспільства на підставі результатів соціологічного дослідження. О. Сахань розглядає причини наростання аномії як основи соціальної девіантності (відхилення) в сучасному українському суспільстві.

Порушена авторами проблематика аномії як теоретичної бази пояснення причин злочинності, аномії як філософської проблеми та аномії в сучасному суспільстві закладає підвалини щодо подальших досліджень та обумовлює вибір теми статті. Разом з тим досі недостатньо опрацьованими є історичні аспекти філософського осмислення аномії у їхньому взаємозв'язку з сучасним станом розвитку українського суспільства. Дослідження цих питань та визначення напрямів подолання негативних наслідків аномії стали предметом розгляду цієї статті.

Мета і завдання дослідження

Метою роботи є дослідження проблеми аномії в історії філософсько-правової думки, впливу аномії на стан розвитку сучасного українського суспільства та визначення напрямів щодо її подолання.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розглянути поняття та ознаки аномії в теоріях вчених доіндустріального суспільства; з'ясувати специфіку основних теорій аномії XVIII–XIX століття; розглянути становлення сучасного поняття аномії у філософсько-правовому дискурсі XX–XXI століття; визначити напрями подолання проявів аномії в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Співвідношення закону й беззаконня, протиставлення цих явищ та їхній вплив на організацію суспільного життя знаходимо у найдавніших джерелах, починаючи з релігійних настанов. Так, у Старому Заповіті беззаконням вважають будь-які дії, що йдуть всупереч волі

Бога, порушують Його повеління. Якщо номос (закон) у біблійному значенні це, перш за все, Закон Божий, то аномія (заперечення закону) – це порушення Закону Божого. У Новому Заповіті поняття беззаконня (аномії) можемо зустріти досить часто. Причому його вжито в декількох значеннях. Його використовує Ісус Христос щодо тих, хто не виконує волю Отця Небесного: «І їм оголошу Я тоді: «Я ніколи не знав вас, відійдіть від Мене, хто чинить беззаконня» (Мат. 7, 23). Його вживає апостол Петро, кажучи про грішників, «хто ходить за нечистими пожадливістями тіла та погорджує владою – зухвалі, самолюбні, не лякаються хулити владу... Вони приймуть плату за лихо» (2 Пет. 2, 10-13) ("Biblia").

Проблематика протиставлення закону та беззаконня порушена ще в працях античних мислителів, зокрема в Еврипіда та Платона. Для Еврипіда аномія символізувала жорстокість буття, закони якого негідні людині. Платон використовував поняття «аномія» для позначення анархії, безладу, беззаконня, безвір'я, непомірності та несправедливості, акцентуючи увагу на тому, що суспільство не може існувати без законів (Platon, 1965).

Філософи античності заклали міцне теоретико-правове підґрунтя, на якому продовжували будувати свої концепції мислителі Середньовіччя. Спираючись на ідеї своїх попередників, вони пов'язували проблеми держави та права з християнською релігією та мораллю. Зокрема, Іоанн Солсберійський (XII ст.) високо оцінював роль римського права у вихованні людини, виправдовував тираноборство. Видатний мислитель Середньовіччя Фома Аквінський сформулював свою теорію права. Для нього право – це, насамперед, сфера правди, справедливості та законності. Закон, на думку мислителя, повинен виражати загальне благо всіх членів суспільства та має встановлюватися всім суспільством або тими його представниками, кому воно довірило видавати ці закони. За його логікою, такий порядок автоматично забезпечує виконання й дотримання законності (Nersetsiants, 1998). Отже, закон і законність є загальним благом. Беззаконня ж є антитезою справедливого устрою суспільства.

Таким чином, морально-етичні погляди середньовічних мислителів логічно поєднувались із політико-правовими ідеями, що були розвинуті філософами наступних епох – Відродження та Нового часу.

Зокрема, відомий мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі в праці «Государ» зазначив, що запобігти беззаконню можливо лише завдяки добрим законам та сильному війську. Однією з серйозних причин беззаконня в Італії він вважав саме найманців, готових битися за будь-

кого, хто більше заплатить, завжди віроломних і часто небезпечніших для свого наймача, аніж для його ворогів. Такі професійні солдати майже повністю витіснили колишнє громадянське ополчення вільних міст і, будучи пострахом для Італії, довели водночас повну неспроможність супроти краще організованих і вірогідданих французьких військ (Razuvaev, 2014).

Ще один представник епохи Відродження французький теоретик Ж. Боден у своїй праці «Шість книг про державу» першим в історії політико-правової думки сформулював і обґрунтував поняття суверенітету як суттєвої ознаки держави. Суверенітет – це абсолютна й постійна влада держави, не пов'язана ніякими законами, над громадянами та підданими. Це вища й незалежна влада як усередині країни, так і у відносинах із закордонними державами. Вище носія суверенної влади тільки Бог і закони природи. Державу Ж. Боден визначав як правове управління багатьма родинами й тим, що в них є загальне на основі суверенної влади. Держава – це правове управління згідно зі справедливістю та законами природи. Правом воно відрізняється від зграї розбійників чи піратів, з якими не можна укладати союзів.

Подальший розвиток зазначених ідей є предметом роздумів і філософів XVII–XVIII століть. Зокрема, великий англійський мислитель XVII ст. Томас Гоббс у своїх працях виводив розвиток людського співжиття від «природного стану» (війни всіх проти всіх) до суспільного договору, закону, основою якого є моральне кредо – поводитись з іншими так, як індивід бажає, щоб поводитись із ним. Гарантом такого закону, що не допускає повернення суспільства до первинного стану беззаконня, є держава. Видатний представник англійського емпіризму Джон Локк як протидію стану беззаконня та неупорядкованості суспільства запропонував принципи розподілу влади та акцентував на тому, що призначенням держави є гарантування природних прав людини.

Французькі філософи епохи Просвітництва Ш.-Л. де Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо розвинули проблематику подолання аномії. Монтеск'є вважав, що суспільство буде зруйновано, якщо йому не буде притаманна справедливість. Беззаконня є руйнівним для людської спільноти. Тож виникнення держави для подолання аномії об'єктивно детерміноване логікою історичного розвитку суспільства. Ж.-Ж. Руссо зазначав, що закон є вираженням загальної волі та гарантією індивідів від сваволі уряду, який не може діяти з порушенням норм закону.

Логічним продовженням філософсько-правового пошуку стала розробка поняття аномії

філософами XIX–XX століть. Зміни в суспільно-політичному житті, пов'язані із новими способами та організацією виробництва, обумовили перехід на новий рівень дослідження явища аномії. Цей період виявився кульмінаційним в історії філософсько-правової думки, адже саме вченими XIX–XX століть була розроблена найбільша кількість системних теорій та підходів до правильного усвідомлення цієї проблеми, що дало змогу розтлумачити вказане явище в контексті філософії права.

Введення до наукового обігу поняття аномії пов'язують, перш за все, з роботами французького соціолога та філософа Еміля Дюркгейма. Аналізуючи різні форми відхилення від нормального життя сучасного йому буржуазного суспільства, Е. Дюркгейм запровадив власне поняття «аномія» – такий стан суспільства, за якого для його членів було втрачено значимість соціальних норм і розпоряджень, результатом чого стало зростання частоти проявів тих форм поведінки, які відхиляються від норми й мають саморуйнівний характер (Diurkgeym, 1995).

Концепція аномії, запропонована Е. Дюркгеймом, отримала розвиток у подальших наукових дослідженнях вчених, зокрема Р. Мертон, Т. Парсонса та Е. Фромма.

Р. Мертон (Merton, 2006) сформулював власну соціологічну теорію аномії, відповідно до якої, аномія – розпад в культурній структурі, що буває особливо тоді, коли існує гостра розбіжність між культурними нормами й цілями та соціально структурованими можливостями членів груп діяти згідно з даними нормами культури. Відповідно до цієї концепції культурні цінності можуть сприяти виникненню поведінки, яка не відповідає направленості самих цінностей. Причому вчений наголошує, що соціальна структура діє як бар'єр або як відчинені двері для вчинків, які виходять з культурних настанов. Коли культурна й соціальна структури недостатньо інтегровані, а перша містить вимоги до поведінки, яким перешкоджає друга, виникає прагнення до порушення норм, до їх відсутності.

Аналізуючи вплив соціальної структури на індивідів у суспільстві Р. Мертон схарактеризував п'ять альтернативних способів їх поведінки:

– «конформізм» – поведінка, орієнтована на основні цінності суспільства. Наприклад, визнання цінності фінансового та власного успіху навіть тими, хто змушений займатись принизливою фізичною працею;

– «інновація» – виникає, коли індивід на шляху до досягнення суспільно схвалених цілей обирає інституційно заборонені, але часто ефективні засоби досягнення успіху, наприклад, удається до рекету, шантажу, витрачає чужі гроші тощо;

– «ритуалізм» – відторгнення або заниження завищених культурних цілей значного успіху до тієї межі, коли ці прагнення можуть бути задоволені. Причому індивід, хоча й відкидає культурне зобов'язання, намагаючись «обігнати увесь світ», стискає горизонти своїх прагнень, він продовжує чи не з маніакальною нав'язливістю дотримуватись інституційних норм. Це буває в суспільстві, де соціальний статус людини багато в чому залежить від його досягнень, де безперервна конкурентна боротьба породжує у людей гостру тривогу за свій статус;

– «ретреатизм» – (утеча від дійсності) відторгнення культурних цілей та інституційних засобів. Люди пристосувались (або неадекватно пристосувались) таким способом, перебувають у суспільстві, але йому не належать. Під цю категорію підпадають деякі види пристосовницької активності душевнохворих, аутистів, безхатченків, осіб без певного роду діяльності, волоцюг, хронічних алкоголіків і наркоманів;

– «заколот» – передбачає відторгнення панівних цілей та стандартів, переоцінку всіх цінностей. Цей тип пристосування виводить людей за межі навколишньої соціальної структури, спонукає їх уявити та спромогтися втілити в реальність нову, певною мірою модифіковану, соціальну структуру.

Т. Парсонс (Parsons, 2002) у науковій праці «Соціальна система» розширив типологію аномічних пристосувань Р. Мертона, сформулювавши вісім типів девіантної поведінки. Розрив між обумовленими культурними цілями та інституційними засобами, що є у Р. Мертона визначальним фактором напруги, для Т. Парсонса є одним із його конкретних випадків. З погляду Т. Парсонса, напруга може приймати й інші форми, як, наприклад, невідповідність очікувань щодо самого себе очікуванням інших щодо нього або нездатність чинного виробити певні інституційно очікувані прихильності. Т. Парсонс пояснює виникнення девіантних мотивацій невиконанням очікувань. Ставлення до джерела такої фрустрації амбівалентне. Воно може бути «пристосовницьким» або «відчуженим»; поведінка – активною чи пасивною. «Пристосовницька активна» орієнтація веде до інновації, «пристосовницька пасивна» – до ритуалізму. «Відчужена активна» орієнтація – до «заколоту», «відчужена пасивна» – до «ретреатизму». Третя змінна – ставлення до «соціальних цілей» (людям, колективам) або «нормативних зразків».

Е. Фромм (Fromm, 2006) у своїх поглядах на «хворе суспільство» вказує на глобальну небезпеку аномії, пов'язану з байдужістю до людської особистості. У зв'язку з цим можна оцінити й аномічні результати, представлені

Е. Фроммом у поняттях «нарцисизму», «некрофілії», «садизму», «мазохізму». Основи цих психопато-логічних відхилень є не в самих людях, а в суспільних структурах. Таким чином, Е. Фромм доводить, що підстави відхилень не слід шукати в порушеннях лише психічних, етичних або юридичних норм, їхніх недоліках або недосконалості. Наприклад, підставою крадіжки як аномічного явища є не слабкість закону, що діє проти нього, а ті соціальні умови, які породжують крадіжку. Наведена теза є актуальною й для сучасної правової практики в Україні, адже запобігання злочинам шляхом зменшення кола обставин, що сприяють злочинності, є більш ефективним, аніж посилення санкцій кримінально-правових норм.

Вивчення причин та способів подолання аномії є актуальним питанням і для дослідників ХХІ століття. Причому слід відзначити, що явища, які обумовлюють виникнення аномії, у сучасних умовах мають глобальний характер. Так, фінансова криза 2007 року, що почалась як локальна іпотечна криза у США, мала своїм наслідком вплив на держави та суспільства в усьому світі, зокрема й Україну. Подібні кризові явища, до одного ряду з якими можна зарахувати також соціальну нестабільність, воєнні конфлікти, природні катаклізми тощо, ставлять нові питання, що вимагають відповідей. У фокусі уваги сучасної науки та філософії перебувають проблеми детермінованості аномії: які кризові явища і як саме обумовлюють аномію і чи не є за такої умови зазначені явища наслідком панування аномії в суспільстві.

Серед сучасних теорій аномії слід відзначити макросоціологічну теорію злочинності С. Месснера та Р. Розенфельда. Зокрема у своїй роботі «Інституційна теорія аномії: макросоціологічне пояснення злочину» вчені порівнюють теорії аномії на «мікрорівні», що апелюють до специфічних особливостей індивіда (біологічні, психологічні, соціально-психологічні тощо), наслідком яких є злочинна поведінка окремої особи, із теоріями аномії на «макрорівні» – тобто на рівні соціальних спільнот, сукупностей (Messner, & Rosenfeld, 2009). У цьому контексті слід зупинитись на так званій теорії соціальної дезорганізації.

Теорія соціальної дезорганізації є однією з найважливіших, розроблених Чиказькою школою соціології (Ткачук, 2017). Ключові положення теорії полягають у тому, що злочинність має бути визначена місцем. Іншими словами, територія, де проживає особа, є суттєвим фактором, що впливає на те, чи буде втягнута ця особа у протиправну діяльність. На думку прихильників теорії соціальної дезорганізації, місце проживання людини має навіть більше значення

для можливої протиправної поведінки, аніж індивідуальні характеристики, на зразок статі, раси, національності тощо. Наприклад, ця теорія стверджує, що молодь із криміногенних районів активніше сприймає кримінальну субкультуру, і таким чином з часом сама стає частиною злочинного світу.

Аналогічну думку висловлюють Л. Гейнс і Р. Міллер у книзі «Кримінальна юстиція в дії»: «Злочин є більшою мірою результатом несприятливих обставин у певних спільнотах». Природними факторами, що призводять до збільшення рівня злочинності, дослідники називають відрахування із загальноосвітніх шкіл, безробіття, погану інфраструктуру та неповні сім'ї (Gaines, & Miller, 2009). Водночас теорія соціальної дезорганізації має й низку недоліків. Критики цієї теорії відзначають, що хоча вона й дає часткове пояснення стосовно причин виникнення вуличної злочинності, проте не дає відповіді на більш широкі та специфічні питання, зокрема щодо причин виникнення організованої злочинності, корпоративної злочинності або протиправної поведінки взагалі.

Таким чином, не менш важливим є дослідження аномії з позицій індивідуальних особливостей людини. Іноземні дослідники приділяють значну увагу цьому аспекту. Е. Гарфілд (Garfield, 1987) у своїй публікації «Зв'язок протиправної поведінки з аномією: теорії Е. Дюркгейма, Р. Мертона та Л. Сроула» стверджує, що термін «аномія» апелює до особистісного почуття неспокою, відчуження та непевності, обумовлених відсутністю ідеї або цілі.

Дослідники Ф. Адлер та В. Лауфер (Adler, & Laufer, 1999) у своїй роботі «Спадок теорії аномії» наводять різні погляди на причини виникнення протиправної поведінки. Зокрема, йдеться про агресивність та ворожість особи (теорія Агню), які визначають більш низький рівень терпимості індивіда, а отже сприяють вчиненню ним протиправних діянь.

Не менш знаковими для вивчення аномії наприкінці ХХ – початку ХХІ століть стали дослідження американського соціолога Роберта Белли. Відомий, перш за все, як автор концептів «громадянської релігії» та «релігійної еволюції», Р. Белла (Bellah et al., 1985) в роботі «Звички серця: індивідуалізм та приналежність в американському житті» порушує питання психологічних основ виникнення аномії як загальносоціального явища. Дослідник розвинув теоретичний спадок Р. Мертона, який на прикладі американського суспільства описував прагнення до багатства як рушійну силу устремлень індивіда. Р. Белла, погоджуючись із теоретичними міркуваннями Р. Мертона,

водночас зазначає, що досягнення багатства як такого не є важливим для особи. Більш значущим є постійне прагнення отримувати більше, що у свою чергу вимагає так званого «зовнішнього підтвердження» того факту, що індивід просувається «вгору». На цьому базисі вчений будує свою теорію «життєвих етапів», для яких, як пояснює дослідник, характерні кризи. Переходячи від дитинства до підліткового віку й у подальшому дорослішанні людина втрачає пута нормативних обмежень: «Кожна життєва криза, а не лише підліткова криза, є кризою відділення та звільнення. Але із більшою свободою більшою стає і непевність особи».

Наприкінці ХХ століття американські вчені запропонували методики з виміру аномії. Вже перші вимірювання інтегральних індексів аномії виявили, що перехід західного суспільства від індустріального до постіндустріального викликав у багатьох людей стан аномічної деморалізованості. Процес пристосування до нових соціальних норм був важким, навіть за умов загального підйому економіки, поліпшення умов праці та помітного підвищення рівня життя (Robinson, Shaver, & Wrightsman, 1991, p. 311-321).

Слід констатувати, що в країнах, де зміна ціннісно-нормативної системи пов'язана зі значним погіршенням соціально-економічної ситуації, наслідки аномії є набагато важчими: йде суттєве зростання різних форм девіантної поведінки, високий ступінь песимізму, цинізму, недовіри до політичних інститутів. Ці процеси ілюструють дослідження вчених на предмет специфічних проявів аномії в пострадянських суспільствах.

Як відзначає Л. Глушкова, у сучасному українському суспільстві соціальна структура має свої відмінності та особливості. Соціальна структура стала більш пристосованою до нових умов, йде процес модернізації, пов'язаної з розумінням останньої вже не з точки зору промислово-технологічних змін, а політичних, економічних та культурних (Hlushkova, 2016, p. 76).

Проте такі суспільні трансформації привели не лише до зміни економічних, політичних і культурних інститутів, а й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій. У зв'язку з цим необхідно проаналізувати фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій та зумовлюють нестійкість соціального середовища, його дезорганізацію.

Н. Щербакова наводить наступну класифікацію таких факторів: соціально-економічні, соціально-політичні та соціокультурні. Зокрема, соціально-економічними є: існування тіньової економіки; дія

великого іноземного капіталу; концентрація власного великого фінансового капіталу, генетично пов'язаного із владою; збереження значного державного регулювання в економіці; міграційні процеси українців за кордон; низька трудова (та, в цілому, соціальна) мобільність на ринку праці; обмежені можливості вертикальної мобільності; процеси маргіналізації українського суспільства (Shcherbakova, 2017, p. 41).

Вищенаведені фактори підтверджено відповідними статистичними даними. Наприклад, дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи показують, що станом на 2018 рік 53,5 % громадян України, що мають у планах найближчого року виїхати за кордон на тимчасові заробітки, переконані, що ніякого покращення не буде, і тільки 16 % вірять, що все буде уладнано. У період 2012–2017 рр. рівень участі громадян України у зовнішніх міграціях зріс на третину – з 1,2 млн осіб або 3,4 % населення відповідного віку до 1,3 млн або 4,5 % населення відповідного віку (трудовами мігрантами вважалися особи віком 15–70 років). Що стосується загальної чисельності українських трудових мігрантів, які одночасно працюють за кордоном, то оцінки їхньої чисельності коливаються від 1,5 до 5,0 млн осіб.

Таким чином, масштаби залучення громадян до вимушеної міграції свідчить про їх незадоволення економічними умовами та намагання поліпшити свій фінансовий стан і реалізувати кар'єрні очікування в інших країнах.

Ще одним, не менш важливим фактором є поширення бідності населення. За словами постійного представника програми розвитку ООН в Україні Н. Вокера, 60 % населення нашої держави живе за межею бідності.

Наступна група факторів – соціально-політичні. Низка вчених вважає, що до дезорганізації суспільства та втрати українським соціумом морально-ціннісних та нормативних орієнтирів призвела неправильно визначена внутрішня політика. Зокрема, О. Сахань стверджує, що протягом тривалого деструктивного впливу влади, через руйнівну для держави та суспільства політику, українському соціуму наносився «удар по основі соціального життя, що завдало шкоди зв'язкам, які поєднують людей» поширювалися відчуття ізольованості та самотності, незахищеності, відбувалося накопичення сильного негативного досвіду, внаслідок чого утворилися «травматизовані спільноти». Відсутність у дезорганізованому суспільстві чіткої моральної та правової регуляції поведінки людей, які у більшості вже не сприймають чинні норми, викликало посилення аномічного стану суспільства

та збільшення кількості девіантних проявів (Sakhan, 2014, p. 82).

Деформація системи ціннісно-нормативних орієнтацій населення на тлі дедалі більшого економічного розшарування як наслідок має погіршення криміногенної ситуації та істотно ускладнює превентивну діяльність з боку держави. Як відзначив у зв'язку з цим В. Кривошеєв (Krivosheev, 2004, p. 8), аномія представлена у формі криміналізації всього соціуму. Будь-яке порушення моральної та правової регуляції викликає наростання кількості злочинних поведінкових актів індивідів.

В. Тимошенко наголошує, що існування злочинності найчастіше пов'язане з кризовим станом суспільства, погіршенням економічної ситуації, обмеженням доступу до законних способів досягнення успіху й реалізації законних інтересів для більшості населення. Проблему ускладнює та обставина, що населення звикає до щоденних повідомлень про вибухи, жертви, замовні вбивства, терористичні акти та інші кримінальні явища, нерідко сприймає такі новини як належне. У науковій літературі, у повідомленнях засобів масової інформації все частіше порушують питання щодо зниження порогу чутливості до злочинної агресії, наближення суспільства до рівня несприйнятливості аморальної поведінки саме як аморальної, девіантної. Сучасна людина дезорієнтована, вона втрачає здатність розрізняти соціально-позитивну й негативну, злочинну поведінку. За таких умов можна говорити щодо наявності у суспільстві специфічної форми аномії (Тимошенко, 2016, p. 399).

З погляду соціокультурної сфери, як зазначає Н. Щербакова, можна визначити такі фактори, що спричиняють аномічний стан суспільства: особливості моральності у перехідному суспільстві – поява «людини парадоксальної»; зменшення ролі інституту сім'ї у процесі виховання молоді; інтеграція спотвореного «світоглядного коду» до свідомості молоді через використання вітчизняною системою освіти «мозаїчного знання»; феномен секуляризації; ослаблення інтегруючої функції культури в українському суспільстві (Shcherbakova, 2017, p. 42).

Деякі дослідники дають іншу назву цій групі факторів, а саме, як фактори низького рівня моральності та правосвідомості населення. Зокрема, Ю. Шайгородський підкреслює, що аномія виявляється, передусім, у падінні моралі, у втраті «еталонності» ціннісної системи старшого покоління, у неповазі до закону, у поширенні правопорушень і жорстокості. Адже цінності – це своєрідний «культурний код». Кожна культура породжує власну ціннісну систему.

Саме за її змістом можна судити, наскільки успішно пройде процес культурної ідентифікації нації, народу, чи буде розвинена або зруйнована національна самосвідомість, чи збереже себе нація як носій унікального, лише їй притаманного, чи поступово втратить ці риси. У висновку вчений акцентує увагу на тому, що суспільні зміни, які сталися протягом останніх десятиліть, призвели не лише до зламу наявних економічних, політичних і культурних інститутів, а й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій. Стан суспільства набув аномічних ознак (Shaihorodskiy, 2010, p. 22-26).

Узагальнюючи викладене, на нашу думку, подолання проявів аномії в сучасному українському суспільстві повинно стати предметом комплексної державної політики, що має складатись з:

а) правової політики, що зокрема включає розробку, прийняття та впровадження цілої системи нормативно-правових актів – від соціально-економічного характеру до адміністративно-правових та кримінально-правових норм. Правові засоби мають забезпечувати, з одного боку, створення належних умов для запобігання виникненню явища аномії, з іншого боку – захист суспільних відносин від протиправних діянь;

б) соціально-економічної політики, що має на меті зменшення кризових явищ в економіці та суспільстві, наслідком чого має стати усунення передумов для проявів аномії;

в) освітньої та медійної політики, завданням якої є створення належної комунікації між державою, суспільством та кожним окремим громадянином у напрямку подолання аномії.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в поглибленому теоретичному узагальненні історичних аспектів філософського осмислення аномії від найдавніших часів до сьогодення у контексті їх впливу на сучасний стан розвитку українського суспільства.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз поняття аномії та дослідження проявів цього феномену у філософсько-правовому дискурсі ХХІ століття дають підстави вважати, що українське суспільство на сучасному етапі перебуває у стані аномії, оскільки переважає більшість українських громадян переживає морально-ціннісний вакуум на тлі зменшення значення традиційних соціальних цінностей.

Проблеми аномічного стану суспільства не можуть бути обмежені емпірично фіксованими проявами, вони зачіпають основоположні, фундаментальні пласти соціального життя, а саме: субстанціональні проблеми взаємин трансформаційного соціуму й особистості, процеси індивідуальної свідомості, що адаптовані до швидкозмінних соціальних та культурних реалій, проблеми соціалізації особистості в умовах руйнації аксіосфери. Саме тому подолання аномії – серйозна соціально-психологічна, філософсько-правова проблема, яку неможливо вирішити без її докладного вивчення та аналізу її згубних наслідків в українському соціумі.

Подолання аномії має ґрунтуватися на докладному її вивченні та розробці детальної комплексної державної політики у правовій, соціально-економічній, медійній, освітній сферах тощо.

REFERENCES

- Adler, F., & Laufer, W. (1999). *The Legacy of Anomie Theory*. Transaction Publishers. Retrieved from <https://www.amazon.com/Legacy-Anomie-Theory-Advances-Criminological/dp/0765806622>.
- Bellah, R., Madsen, R., Sullivan, W.M. (et al.). (1985). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. New York: Harper & Row. doi: <https://doi.org/10.1086/292767>.
- Bibliia. Knyhy sviashchennoho pysannia Staroho ta Novoho zavitu [Bible. The Old and New Testament Scriptures]. *Vydannia Kyivskoi patriarkhii UPTs KP, Publication of the Kyiv Patriarchate of the UOC-KP*. Kyiv [in Ukrainian].
- Diurkgeym, E. (1995). *Sotsiologіia. Ee predmet, metod, prednaznachenie [Sociology. Her subject, method, purpose]*. (A.B. Gofman, Trans). Moscow: Kanon [in Russian].
- Fromm, E. (2006). *Anatomiia chelovecheskoy destruktivnosti [Anatomy of human destructiveness]*. (E. Teliatnikova, Trans). Moscow: AST MOSKVA [in Russian].
- Gaines, L.K., & Miller, R.L. (2009). *Criminal Justice in Action*. Belmont, CA. Thomson Wadsworth. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=1mMc6NtG2wC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
- Garfield, E. (1987). The Anomie-Deviant Behavior Connection: The Theories of Durkheim, Merton, and Srole. *Essays of an Information Scientist*, 10, 272-281. Retrieved from <http://garfield.library.upenn.edu/essays/v10p272y1987.pdf>.

- Hlushkova, L.V. (2016). Osoblyvosti zmin struktury ukrainskoho suspilstva u hlobalizatsiinomu protsesi [Features of changes in the structure of Ukrainian society in the globalization process]. *Hrani. Dniprodzerzhynskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet, The faces. Dneprodzerzhinsk State Technical University, 4(132), 74-77*. doi: <https://doi.org/10.15421/1716081> [in Ukrainian].
- Isachenko, N.N. (2016). Fenomen sotsialnoy destruktivnosti [The phenomenon of social disruption]. *Politika i Obshchestvo, Politics and Society, 11, 1576-1582*. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.11.21151> [in Russian].
- Kalabekova, S.V. (2016). Riski kulturno-tsennostnoy anomii [Risks of cultural value anomie]. *Politika i Obshchestvo, Politics and Society, 6, 827-833*. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.6.15319> [in Russian].
- Kaufmann, J. (2017). *Anomie, Strain and Subcultural Theories of Crime*. London: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315262413-2>.
- Kochubeinyk, O. (2017). Psykholohichniy zmist anomii: konstruiuvannya opytuvalnyka [Psychological content of anomie: constructing a questionnaire]. *Pedahohichniy protses: teoriia i praktyka, The pedagogical process: theory and practice, 1*. doi: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2017.1.714> [in Ukrainian].
- Krivosheev, V.V. (2004). Osobennosti anomii v sovremennom rossiyskom obshchestve [Features of anomie in modern Russian society]. *Sotsis, Socis, 3, 94-96*. Retrieved from <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-03/krivosheyev.pdf> [in Russian].
- Merton, R. (2006). *Sotsialnaia teoriia i sotsialnaia struktura [Social Theory and Social Structure]*. Moscow: AST MOSKVA; KHRANITEL [in Russian].
- Messner, S., & Rosenfeld, R. (2009). *Institutional Anomie Theory: A Macro-sociological Explanation of Crime*. M. Krohn, A. Lizotte, G. Hall (Eds.) *Handbook on Crime and Deviance*. New York: NY. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0245-0_11.
- Napso, M.D. (2017). Teoriia anomii E. Diurkgeyma i sovremennost [Theory of anomie E. Durkheim and modernity]. *Sotsiodinamika, Sociodynamics, 2, 22-30*. doi: <https://doi.org/10.7256/2409-7144.2017.2.19456> [in Russian].
- Nersetsiants, V.S. (1998). *Filosofiiia prava [Philosophy of Law]*. Moscow [in Russian].
- Parsons, T. (2002). *O sotsialnykh sistemakh [About social systems]*. V.F. Chesnokova, S.A. Belanovskiy (Eds.). Moscow: Akad. Proekt. Retrieved from <http://www.pavroz.ru/files/parsonsosistemah.pdf> [in Russian].
- Platon. (1965). *Izbrannyye dialogi [Selected Dialogs]*. (Trans). S. Apta, M. Grabar-Passek, F. Petrovskoiy (Eds.). Moscow: Khud. lit. [in Russian].
- Razuvaev, V.V. (2014). *Kommentarii k "Gosudariu" Makiavelli [Comments on "Sovereign" Machiavelli]*. Moscow; SPb.: Tsentr. gumanitar. initsiativ [in Russian].
- Robinson, J.P., Shaver, P.R., & Wrightsman, L.S. (1991). *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego; New York: Academic Press; Inc. doi: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-590241-0.50004-6>.
- Sahalakov, O. (2019). Teoriia sotsialnykh rolei v kontseptsii sotsialnoi vzaiedonii T. Parsonsa ta yii vplyv na vyvchennia sotsialnoi adaptatsii osobystosti [Theory of social roles in the concept of social interaction T. Parsons and its influence on the study of social adaptation of personality]. *Visnyk Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, Bulletin of Donbass State Pedagogical University, 2(11), 80-91*. doi: <https://doi.org/10.31865/2520-6842112019185819> [in Ukrainian].
- Sakhan, O.M. (2014). Sotsialna deviantnist v ukrainskomu suspilstvi yak rezultat destruktivnoy polityky vlady [Social deviance in Ukrainian society as a result of a destructive power policy]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannya, State building and local self-government, 28, 77-94* [in Ukrainian].
- Shaihorodskiy, Yu.Zh. (2010). Anomiia yak suspilnyi i osobystisnyi fenomen [Anomy as a social and personal phenomenon]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4(54), 19-29* [in Ukrainian].
- Shcherbakova, N.V. (2017). Transformatsiia tsinnisnykh oriiantatsii suchasnoi ukrainskoi molodi: sotsialno-filosofskiy analiz [Transformation of value orientations of contemporary Ukrainian youth: social and philosophical analysis]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
- Sudakov, V. (2018). Superechnosti demokratychnoi modernizatsii ukrainskoho suspilstva yak dzherela posylenia sotsialnoi napruzhenosti [Contradictions of democratic modernization of Ukrainian society as a source of increasing social tension]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, International relations: theoretical and practical aspects, 2, 226-235*. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.2.2018.133357> [in Ukrainian].
- Tkachuk, O.M. (2017). Teoriia sotsialnoi dezorhanizatsii yak prychna zlochynnosti [The theory of social disorganization as a cause of crime]. *Suchasni tendentsii rozbudovy pravovoi derzhavy v Ukraini ta sviti, Current trends in the rule of law in Ukraine and in the world: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (pp. 429-431)*. Zhytomyr [in Ukrainian].
- Tymoshenko, V.I. (2016). Kryminalizatsiia suspilstva yak forma anomii [The criminalization of society as a form of anomie]. *Derzhava i pravo, State and law, 72, 398-410* [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Adler F., Laufer W. The Legacy of Anomie Theory. Transaction Publishers, 1999. 439 p. URL: <https://www.amazon.com/Legacy-Anomie-Theory-Advances-Criminological/dp/0765806622>.
- Habits of the heart: Individualism and commitment in American life / [R. Bellah, R. Madsen, W. M. Sullivan et al. New York : Harper & Row, 1985. P. 183–186. doi: <https://doi.org/10.1086/292767>.
- Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту. *Видання Київської патріархії УПЦ КП*. Київ, 2009. 368с.
- Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр. сост. А. Б. Гофман. М. : Канон, 1995. 352 с.
- Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / пер. с нем. Э. Телятниковой. М. : АСТ МОСКВА, 2006. 635 с.
- Gaines L. K., Miller R. L. Criminal Justice in Action. Belmont, CA. Thomson Wadsworth, 2009. 645 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=I1mMc6NtG2wC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>.
- Garfield E. The Anomie-Deviant Behavior Connection: The Theories of Durkheim, Merton, and Srole. *Essays of an Information Scientist*. 1987. Vol. 10. P. 272–281. URL: <http://garfield.library.upenn.edu/essays/v10p272y1987.pdf>.
- Глушкова Л. В. Особливості змін структури українського суспільства у глобалізаційному процесі. *Грані. Дніпродзержинський державний технічний університет*. 2016. № 4 (132). С. 74–77. doi: <https://doi.org/10.15421/1716081>.
- Исаченко Н. Н. Феномен социальной деструктивности. *Политика и Общество*. 2016. № 11. С. 1576–1582. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.11.21151>.
- Калабекова С. В. Риски культурно-ценностной аномии. *Политика и Общество*. 2016. № 6. С. 827–833. doi: <https://doi.org/10.7256/1812-8696.2016.6.15319>.
- Kaufmann J. Anomie, Strain and Subcultural Theories of Crime. London : Routledge, 2017. 526 p. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315262413-2>.
- Кочубейник О. Психологічний зміст аномії: конструювання опитувальника. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. № 1. (Серія «Психологія»). doi: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2017.1.714>.
- Кривошеев В. В. Особенности аномии в современном российском обществе. *Социс*. 2004. № 3. С. 94–96. URL: <https://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-03/krivosheyev.pdf>.
- Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. М. : АСТ МОСКВА ; ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873 с.
- Messner S., Rosenfeld R. Institutional Anomie Theory: A Macro-sociological Explanation of Crime / In: M. Krohn, A. Lizotte, G. Hall (Eds.) Handbook on Crime and Deviance. New York : NY, 2009. P. 209–224. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0245-0_11.
- Напсо М. Д. Теория аномии Э. Дюркгейма и современность. *Социодинамика*. 2017. № 2. С. 22–30. doi: <https://doi.org/10.7256/2409-7144.2017.2.19456>.
- Нерсеянц В. С. Философия права : учебник. М., 1998. 439 с.
- Парсонс Т. О социальных системах / под ред. В. Ф. Чесноковой, С. А. Белановского. М. : Акад. Проект, 2002. 832 с. URL: <http://www.pavroz.ru/files/parsonsosistemah.pdf>.
- Платон. Избранные диалоги / пер. с древнегреч. ; под общ. ред. С. Апта, М. Грабарь-Пассек, Ф. Петровского и др. М. : Худ. лит., 1965. 442 с.
- Разуваев В. В. Комментарии к «Государю» Макиавелли. М. ; СПб : Центр гуманитар. инициатив, 2014. 528 с.
- Robinson J. P., Shaver P. R., Wrightsman L. S. Measures of Personality and Social Psychological Attitudes. San Diego ; New York : Academic Press ; Inc, 1991. P. 311–321. doi: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-590241-0.50004-6>.
- Сагалаков О. Теорія соціальних ролей в концепції соціальної взаємодії Т. Парсонса та її вплив на вивчення соціальної адаптації особистості. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету*. 2019. № 2 (11). С. 80–91. (Серія «Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства»). doi: <https://doi.org/10.31865/2520-6842112019185819>.
- Сахань О. М. Соціальна девіантність в українському суспільстві як результат деструктивної політики влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. № 28. С. 77–94.
- Шайгородський Ю. Ж. Аномія як суспільний і особистісний феномен. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 4 (54). С. 19–29.
- Щербаківа Н. В. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 196 с.
- Судаков В. Суперечності демократичної модернізації українського суспільства як джерела посилення соціальної напруженості. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 226–235. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.2.2018.133357>.
- Ткачук, О. М. Теорія соціальної дезорганізації як причина злочинності. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 трав. 2017 р.). Житомир, 2017. С. 429–431.
- Тимошенко В. І. Криміналізація суспільства як форма аномії. *Держава і право*. 2016. Вип. 72. С. 398–410.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2019

Rohovenko M. – Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6380-3095>;

Semyzhon A. – Graduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9529-7753>

The Problem of Anomie in the History of Philosophical-Legal Thought

*The purpose of the article is to research the problem of anomie in the history of philosophical and legal thought from ancient times to the present, and to identify ways of overcoming manifestations of anomie in modern Ukrainian society. **Methodology.** The methodological basis of the study is comprised of the general and specific methods of scientific knowledge: a dialectical method, which made it possible to consider the phenomenon under study in its development and the relationship with other phenomena of social life; the method of systemic-structural analysis has allowed to analyze the phenomenon of anomie in the context of conflict of modern society; historical method is being used to investigate the causes of anomie in the process of historical development, to find out the peculiarities of different stages of the said development, as well as its trends. **Scientific novelty.** Analysis of the phenomenon of anomie shows that reflections on the correlation of law and lawlessness and their influence on the organization of public life are found in ancient sources, religious guidelines, the writings of ancient thinkers. In particular, Euripides spoke of the cruelty of being, whose laws are beyond the control of man. Plato emphasized that society cannot exist without laws. The philosophers of Antiquity laid the solid theoretical and legal foundation on which the medieval thinkers continued to build their concepts. Thomas Aquinas formulated his theory of law. Moral and ethical views of medieval thinkers were developed by philosophers of later eras. In particular, the famous Renaissance thinker N. Machiavelli in the work of «The Prince» emphasized that it is possible to prevent lawlessness only on the basis of good laws and a strong army. The further development of these ideas is the subject of philosophical reflection of the XVII–XVIII centuries. Thomas Hobbs stressed that the state is the guarantor of the law, which does not allow the return of society to the original state of lawlessness. John Locke proposed the principles of separation of powers as a counter to the state of lawlessness and disorder of society, and emphasized that the purpose of the state is to guarantee natural human rights. In the XIX–XX centuries the greatest number of systems theories and approaches to the correct understanding of the problem were developed. The introduction of the scientific concept of anomie is associated with the work of the French sociologist and philosopher Emile Durkheim. His concept was further developed in further scientific research by R. Merton, T. Parsons, E. Fromm. The study of the causes and ways of overcoming anomie remains a pressing issue for researchers of the 21st century. The phenomena that cause the emergence of anomie in modern conditions are global. **Conclusions:** At present the Ukrainian society is in an anomic state because the vast majority of citizens are experiencing a moral vacuum amid diminishing values of traditional social values. That is why the need for further in-depth understanding of the phenomenon of anomie as a complex social phenomenon, concerning complex processes of social life, still remains relevant. It is proposed to overcome the manifestations of anomie in modern Ukrainian society by implementing a comprehensive state policy, which should consist of legal, socio-economic, educational and media policies.*

Keywords: anomie; society; history; development; law; legality.